

UOT – 101.1

Aydın ŞİRİNOV
AMEA FHI, fə.l.ü.f.d., professor

FƏLSƏFƏDƏ ÜMUMBƏŞƏRİLİK VƏ MİLLİLİK

Açar sözlər: ümumbəşərilik, millilik, coğrafi məkan, sosial məkan, sosial zaman, mövcud elmi və texniki səviyyə, müstəqil yanaşma paradigması

Ключевые слова: общечеловеческое, национальное, географическое пространство, социальное время, существующий уровень науки и техники, парадигма самостоятельного подхода

Keywords: common to all mankind, the national, geographical scope, social time, existing level of science and technics, paradigm of independent approach

Əgər belə bir fikir söyləsək ki, elm həm ümumbəşəri, həm də milli səciyyəyə malikdir, yəqin ki, bu mühakiməyə qarşı bu və digər dərəcədə kəskinliyə malik olan sualla qarşılaşmalı olacağıq ki, riyaziyyatın, fizikanın, kimyanın və s. elmlərin milliliklə nə əlaqəsi var. Bunların dili (simvolikası) da ümumbəşəridir. İşlətdikləri məntiqi aparat və prinsiplər də. Hətta bəziləri deyəcəklər ki, yəqin indi də “milli” sözü dəbdə olduğu üçün hətta əslində milli olmayan elmlərə də milli sözünü yapışdırmağa başlayıblar. Cavab verirəm: milli sözü ona görə işlədilmir ki, hər bir millətin öz riyaziyyatı, fizikası, kimyası və s. elm sahələri olur. Bu absurd və hətta gülməli bir fikir olardı. Lakin hər bir millət istər ümumi maarifçilik, istər elmi tədqiqat və istərsə də tətbiqi sahədə bu ümumbəşəri elmlərdən özünə lazım olanlara üstünlük verir və onları inkişaf etdirməyə səy göstərir fikri ilə yəqin ki, hamı razılaşar. Çünki elm özlüyündə heç də yalnız tək-tək beyinlərin aprior-intuitiv yaradıcılıq imkanının gerçəkləşməsindən ibarət olmayıb, həm də öz daxili məntiqinə, mövcud sosiomədəni şərait və cəmiyyət həyatının irəli sürdüyü tələblər əsasında inkişaf edir. Frensis Bekondan və Rene Dekartdan başlayan Yeni Dövr Avropa elmi məhz yuxarıda göstərilən üç mühüm amilin vəhdəti nəticəsində formalaşmış və inkişaf etmişdir. Onu da qeyd edək ki, müəyyən situasiyalarda bu amillərdən hansısa biri üstünlük də təşkil edə bilər. Məsələn İkinci Dünya müharibəsi illərində müxtəlif keyfiyyətli neft məhsullarına olan ehtiyac və tələbat indi hamımızın fəxr etdiyimiz Yusif Məmmədəliyev kimi nəhəng bir alimin yetişməsinə səbəb olmuşdur.

Beləliklə, elmə onun inkişaf tarixi baxımından yanaşsaq, o, bir tərəfdən onun özünün, daxili məntiqindən irəli gələn məsələlərin araşdırılması, digər tərəfdən onun prinsip və anlayışlar sisteminə və bu sistemin məzmununda əmələ gələn dəyişikliklər (R.Dekartın yaradıcılığını yadıma salaq), üçüncü tərəfdən isə elmin praktik məsələlərin həllinə istiqamətlənməsi (F.Bekon və C.Lokk) və mövcud sosial mühitin elmə verdiyi sifariş (Y.Məmmədəliyev) nəticəsində inkişaf edir.

Bu fikirləri daha çox, ona görə yazıram ki, elmin həm daxili inkişaf qanunauyğunluqları, həm də onun sosial mədəni mühit və mövcud praktika ilə əlaqəsi prinsipləri ilə istər tarixilik, istərsə də müasirlik baxımından o qədər də yaxından tanış olmayan xəyalpərəstlər Azərbaycan alimlərinin nə üçün Nobel mükafatı almadıqlarından təəssüflənir və Azərbaycan elmi haqqında pessimist və nihilist fikirlər yayırlar. Nəzərə alırıqlar ki, dünyanın Sarbonna, Kembriç və Oksford kimi Universitetləri səkkiz yüz illik bir tarixə malik olduqları halda, Bakı Dövlət Universiteti yüz ilə yaxındır ki, fəaliyyət göstərir. Azərbaycan EA-nın tarixi isə vur-tut altmış yeddi ildir. Hər bir formalaşma və inkişaf isə, hətta intensiv halda getdikdə belə, yenə də müəyyən tarixi dövr tələb edir. Azərbaycan elmi isə hələ daha çox formalaşma mərhələsindədir. Məhz bu mərhələdə müəyyənləşdirməliyik ki, biz müasir elmin hansı sahələrini seçməli, onu öz ictimai təcrübəmizə, gerçəkliyimizə, təbii coğrafi mühitimizə, cəmiyyətin inkişafı üçün həlli zəruri olan məsələlərin həllinə yönəltməliyik. Bu məqamda təbiətşünaslıq elmləri ilə ictimai-humanitar elmlər bir-biri ilə qovuşur və milliləşir. Tanınmış

Azərbaycan alimi Xudu Məmmədovun dili ilə desək, qoşa qanada çevrilir. Məlumdur ki, bir qanadla nə quş, nə də texniki qurğu olan təyyarə uça bilmir. Deməli, cəmiyyətin inkişafı üçün təbiətsüaslıq və dəqiq elmlər nə qədər vacibdirsə, ictimai və humanitar elmlər də o qədər vacibdir. Sonuncular isə tamamilə millidir. Çünki Azərbaycanlı alimlərdən başqa heç kim bu ölkənin, xalqın, millətin psixologiyasını, mentalitetini, şüur və düşüncə özəlliklərini, tarixini və mədəniyyətini, dəyərlər sistemini və s obyektiv məzmununda və istənilən səviyyədə öyrənməyəcəkdir. Əlbəttə, bütün bunların da üzə çıxardılmasında, təhlilində dünya təcrübəsi, müxtəlif elmi yanaşma metodları durur ki, bu bazanın heç bir alternativini yoxdur.

Milli düşüncə çoxtərəfli və geniş bir anlayışdır. Bu düşüncə məişət, yaşayış tərzindən tutmuş bütün fəaliyyət sahələrini, istehsalatı, idarəetməni, mədəniyyəti və s. əhatə edir. Kim milli düşüncəni yalnız milli heysiyyət və yeri gəldi-gəlmədi milləti tərifləmək kimi başa düşürsə, o, bu anlayışa birtərəfli yanaşır. Milli düşüncə hər şeydən əvvəl görülən işin keyfiyyəti ilə ölçülür. İşdən, əmək fəaliyyətindən və bu fəaliyyətin nəticəsindən kənarda götürülən milli düşüncə əhəmiyyətsiz, predmetsiz söhbətdir. Çünki millət boş hay küylə deyil, işlə, əməklə, əməyin təşkili və onun yaxşı məhsulu ilə inkişaf edir. Burada “məhsul” sözünü həm maddi, həm də mənəvi mənada işlədirəm. Çünki bir istehsalat sahəsinin buraxdığı məhsul yaxşı, keyfiyyətli olduğu kimi, bir alimin də verdiyi ideya, yazdığı kitab dəyərli ola bilər. Yaxud, bir ali məktəbin yetişdirdiyi tələbələr, həqiqətən də, yaxşı mütəxəssis ola bilərlər.

Bütövlükdə cəmiyyət həyatı, onun təşkili, idarə olunması, maddi və mənəvi istehsal prosesləri, onların arasındakı asılılıq və qarşılıqlı təsir məsələləri, cəmiyyətin sosial durumu və s. məsələlərlə bilavasitə fəlsəfə və xüsusilə, sosial fəlsəfə məşğul olur. Bütün bunlar isə təbii ki, nəzəri məsələlərdir və bu məsələləri araşdırmadan, hansısa ümumi nəticələrə gəlmədən heç bir inkişaf konsepsiyası, yaxud strategiyası işləyib hazırlamaq mümkün deyildir.

Bəzi hallarda fəlsəfəni sxolastik mühakimələr yığını olmaqda, mücərrədçilikdə, gündəlik real həyatdan uzaqlıqda və s günahlandırırlar. Təəssüf ki, hərdən fəlsəfə ilə məşğul olan mütəxəssislər də fəlsəfənin real həyata, onun gedişinə təsir gücünün olmadığını göstərirlər və bu əsasda isə digərləri haqlı olaraq “bəs fəlsəfə nə üçündür” sualını qoyurlar və əsasında da fəlsəfənin əhəmiyyətsiz bir şey olması qənaətinə gəlirlər. Göründüyü kimi, mən bu məsələləri bütün açıqlığı ilə qoyuram. Çünki belə açıqlıq olmadan aparılan mübahisələr heç bir müsbət nəticə verə bilmir. Düşünürəm ki, tələm-tələsik fikirlərə qarşı çıxmaqdan daha faydalı işdir. Onu da qeyd edirəm ki, fəlsəfi düşüncə səviyyəsinə qalxa bilməyin özü də o qədər asan deyildir. Çünki bu, beynin təbii imkanları ilə yanaşı, həm də ardı-arası kəsilməyən elmi axtarışlar aparmaqdan ibarət olan böyük zəhmət və səbir tələb edir.

Əgər fəlsəfə fəlsəfi düşüncə sahəsində əldə edilmiş ümumbəşəri məntiqi prinsiplərə əsaslanaraq konkret sosial zaman və məkan daxilində mövcud olan konkret reallığa və konkret düşüncə tərzinə, bunların analitik təhlilinə əsaslanmırsa, onda o, öz həqiqi funksiyasını yerinə yetirə bilmir. Məhz konkret reallıqdan çıxış edən fəlsəfə dünya fikrinə də nə isə, hansısa bir yeniliyi verə bilər. Bu mənada rus alimi A.B.Zotovun “Dünya fəlsəfəsi mövcuddurmu” məqaləsi diqqəti cəlb edir. O, göstərir ki, fəlsəfə konkret bir ölkənin, konkret bir millətin elmi və ümumi düşüncəsindən və real gerçəklikdə mövcud olan problemlərindən kənarda yarana və dura bilməz [1, s.36-37]. Bu fikri tanınmış fransız filosofu R.Aron da söyləyir. O, qeyd edir ki, fəlsəfə milləti, dövrü, qarşıya qoyulmuş problemləri, elmin vəziyyətini, sosial və mədəni şəraiti nəzərə almalıdır. Millətlər öz xarakterlərinə malik olduqları kimi, öz fəlsəfələrinə də malik olmalıdırlar. Sosial tələblər fəlsəfənin qarşısında müxtəlif vəzifələr qoyur və s [2, s.64]. Bu qəbildən olan fikirləri Azərbaycan filosofu professor A.S.Abasov da söyləyir və öz əsərlərində bunu nümayiş etdirir. O, milli Azərbaycan fəlsəfəsi yaradılmasının vacibliyini əsaslandırır və göstərir ki, dünya fəlsəfəsi bir tamsa, milli fəlsəfələr bu tammın hissələri kimi çıxış edir [3, s.230-231].

Ümuminin, xüsusiyyətinin və təkcənin vəhdətini o qədər də dərinləndirərək etməyənlər hər şeydə fəlsəfəni günahlandırdıqları üçün özlərini o qədər də xoşa gəlməyən vəziyyətə salırlar. Paradoks da

elə bundadır ki, onlar bir tərəfdən fəlsəfəni tənqid edir, digər tərəfdən isə cəmiyyət həyatında olan bütün kəm-kəsirlərə görə filosofları günahlandırırlar. Özləri də yaxşı dərk etmirlər ki, bir halda ki, filosofları günahlandırırlar, deməli, bu məsələlərin həllini də tez filosoflardan gözləyirlər. Bununla da fəlsəfənin ən vacib, ən lazımlı elm olduğunu etiraf etmiş olurlar.

Cəmiyyət həyatında baş verən, yaxud baş verməkdə olan hər hansı bir proses haqqında nəyi isə bilmək üçün, necə hərəkət etmək haqqında heç kim birbaşa riyaziyyatçıya, fizikə, kimyaçıya və digər elm nümayəndəsinə müraciət etmir. Ancaq hamı filosofa müraciət edir və ondan nə isə ağıllı, faydalı bir fikir gözləyir. Filosofun ağıllı və faydalı cavab verə bilməsi, yaxud bilməməsi isə tamamilə başqa bir məsələdir və burada onu araşdırmayacağam.

Fəlsəfə konkret elmlərdən (fizika, riyaziyyat, sosiologiya və s.) fərqli olaraq makromiqyaslı reallıqlar arasındakı müxtəlif səviyyəli əlaqə və təsirləri öyrənir. Buna görə də, sistemli sinergetik yanaşma müasir fəlsəfənin əsas metodu sayıla bilər. Hərçənd bu metodun başlıca kateqoriyalarından olan xaos sosial müstəvidə mübahisəsiz qəbul oluna bilməz. Çünki cəmiyyət həyatında xaos heç də təbiilikdən deyil, daha çox daxili çəkişmələrdən və kənar müdaxilələrdən yaranır. Hər halda müasir dövrdə belədir. 1980-ci illərin sonunda keçmiş SSRİ-də, sonra Yuqoslaviyada və daha sonra isə Ərəbistan yarımadasında yaranan xaoslar zəif olan daxili nizamlılığın kənar təsirlər nəticəsində nizamsızlığa gətirib çıxarmasından başqa bir şey deyildir.

İstər daxili çəkişmələr, istərsə də kənar müdaxilələr müxtəlif səpkili iqtisadi və siyasi maraqların kəsişməsidir. Daxili iqtisadi, siyasi maraqların kəskinləşməsi daha çox nizamlanmayan xaos yaratmağa meyilldirsə, xarici müdaxilə əvvəldən düşünülmüş, planlaşdırılmış halda aparılan nizamlanan xaosdur. Hərçənd bəzi hallarda bu nizamlanan xaos özü də nizamlanmayan xaosa çevrilə bilər. Hər bir halda cəmiyyət həyatında xaos neqativ hadisədir və yalnız geriləməyə, pozulmaya, dağılmaya səbəb olur. İstər bütövlükdə cəmiyyət həyatında, istərsə də onun idarəetmə sisteminə stabillik isə cəmiyyətin dinamik inkişafı deməkdir. Bu dinamik inkişaf isə sosial ədalət prinsipinin, qanunçuluğun güclənməsi əsasında ola bilər. Bunun üçün isə narazı kütləyə daim qulaq asmaq, onların narazılıqlarının səbəblərini araşdırmaq və irəli sürdüləri problemlərin, imkan daxilində, həllinə çalışmaq lazımdır. Narazı kütləyə düşmən kimi yox, cəmiyyətin inkişafına kömək edən əlavə qüvvə kimi baxmaq lazımdır. Əgər narazı kütlə hazırkı şəraitdə həlli mümkün olmayan məsələlər irəli sürürsə, bunu açıq halda əsaslı arqumentlərlə bildirmək lazımdır ki, indiki şərait daxilində irəli sürülən iddiaların həyata keçirilməsi mümkün deyildir və heç bir siyasi qüvvə bu məsələni həll edə bilməz. Bu zaman kütlənin bir hissəsi öz inadından əl çəkər və bu qüvvə tamamilə yox olmasa da, xaos yaratmaq imkanından məhrum olar. Yarana biləcək xaosun qarşısını almaq üçün istifadə olunması nəzərdə tutulan güc strukturuna da ehtiyac az olar. Cəmiyyət daxilində nə qədər sakitlik, ümumi rifah və razılıq olarsa, xaricdən hansısa bir təsir göstərmək imkanı da bir o qədər azalmış olar. Müxtəlif siyasi demagogiyaya və ritorikaya yer qalmaz.

Fəlsəfənin mühüm kateqorial prinsiplərindən olan ümuminin və xüsusiyyətinin vəhdəti prinsipi özü imkan verir ki, ümumdünya elmi və fəlsəfi düşüncəsinin verdiyi imkanlar daxilində hər bir millət öz həyatından irəli gələn problemləri həll etmək üçün özünün bu və ya digər cəhətləri ilə başqalarından fərqlənən fəlsəfəsini yaratsın. Bir daha qeyd edim ki, bu fəlsəfə öz baza prinsipləri etibarilə dünya elmi və fəlsəfi fikrinə əsaslanır. Lakin öz funksiyası etibarilə ölkənin, millətin maddi və mənəvi həyatında mövcud olan problemlərin həllinə istiqamətlənir. Əgər istər şərq və istərsə də qərb fəlsəfəsinin keçmişinə və bu gününə nəzər salsaq, görürük ki, hər bir filosof nəzəri konsepsiyasını qurarkən öz dövrünə məxsus olan real ictimai varlıqdan və fikir gerçəkliyindən çıxış edir. Düzdür, onlar öz dövrlərini qabaqlayan, yaşadıkları sosial zamanın və məkanın çərçivəsindən çıxaraq dünya düşüncəsinin gələcək istiqamətlərini də müəyyənləşdirən fikirlərdə söyləyirlər. Lakin bu fikirlərin də çıxış nöqtəsini yaşadıkları sosial və mənəvi mühit təşkil edir. Platonun, Aristotelin, R.Dekatın, J.Kantın, M.F.Axundovun və başqalarının yaradıcılığı bu fikri təsdiq edir.

Təbii olaraq belə bir sual yarana bilər ki, fəlsəfə yalnız ictimai gerçəkliyi, orada mövcud olan sosiomədəni durumu deyil, həm də dünya və onun dərk olunması ilə bağlı olan ümumfəlsəfi

problemləri də öyrənir. Ona görə də sosial zaman və məkan prinsipindən kənara çıxaraq ümumiləşməli və deməli, daha da abstraktlaşmalıdır. Belə bir vəziyyət isə fəlsəfənin əsasən keçmiş doqmatik sovet marksizminin istifadə etdiyi qanun və kateqoriyalar ətrafında gəzib-dolanmasına gətirib çıxarır. Bu da öz növbəsində bu qanun və kateqoriyaları çox dayaz öyrənmiş olan diletantların əmələ gəlməsinə səbəb olur. Hegel və Marks kimi nəhənglərdən qalmış fəlsəfi prinsiplər karikatura səviyyəsinə düşür və yalnız fəlsəfi imitasiyaya çevrilir.

Hələ qədim dövrlərdən başlayaraq dünya fəlsəfi fikrinin məşğul olduğu elə problemlər var ki, onlardan heç zaman yan keçmək mümkün deyildir. Çünki bu problemlər həm adi, həm də nəzəri şüurun cavab axtardığı suallardır və hələlik bu suallara birmənalı cavab tapmaq mümkün olmamışdır. Bu sualları yığcam halda qeyd etsək, təxminən aşağıdakılardan ibarətdir: dünyanın nədən və necə yaranması; insanın nədən, nə zaman və harada yaranması; insan idrakının dünyanı dərk edib-edə bilməməsi; həyatın mənası; dərk etmədə yol verilən yanlışların hansı yollarla aradan qaldırıla bilməsi; obyektiv yanaşma ilə subyektiv düşüncə, maraq və dəyərləndirmə arasındakı ziddiyyətlərin həlli üsullarının tapılması; düşüncənin sosiomədəni mühitlə bağlılığı, perspektiv öngörmə və s. Əlbəttə, buraya çoxlu digər sualları da əlavə etmək olar. Lakin ilk təsəvvür üçün elə bunlar da kifayət edir.

Bu kimi məsələlər dünya fəlsəfi fikrinin inkişafının bütün dövrlərində filosofların və digər xüsusi elm sahələrində çalışan alimlərin üzərində işlədikləri problemlər sırasına daxil olmuşdur. Bunlar birdəfəlik və birmənalı həlli mümkün olmayan problemlərdir. Lakin bu problemlər üzərində aparılan tədqiqatlar bütövlükdə bugünkü dünya elminin və fəlsəfi fikrinin əldə etdiyi nailiyyətlərə gətirib çıxarmışdır. Bütün universal mahiyyətli fəlsəfi problemlər heç vaxt öz qəti və birmənalı həllini tapmadığı kimi, bu problemlər də tapmayıb. Bunlar həmişə insanları düşündürən, onları daha ciddi və daha dərin elmi axtarışlara istiqamətləndirən intellektual mühərrik rolunu oynayıblar və oynayacaqlar. Fəlsəfi təfəkkürə malik olan hər hansı bir tədqiqatçı bu problemlərdən, dünya fəlsəfi və elmi fikrinin bu problemlər haqqında irəli sürdüyü konsepsiya və ideyalardan yan keçə bilməz. Burada fəlsəfi və elmi fikrin inkişaf tarixi onun bu günkü səviyyəsi ilə vəhdət təşkil edir. Dünya fəlsəfi və elmi fikir tarixini öyrənməyin vacibliyi də elə buradan irəli gəlir. Çünki bu bazaya yiyələnmədən onu özününküləşdirmədən hansısa elmi problemin tədqiqinə girişmək və nə isə yeni bir nəticə əldə etmək, sadəcə olaraq, mümkün deyildir. Bu fikir, yaxud paradigma bütün elm sahələrinə və xüsusilə fəlsəfəyə aiddir. Buna **diskursiv paradigma** da demək olar.

Bəziləri qloballaşma ideyalarına həddən artıq uyaraq və qloballaşmaya artıq gerçəkləşməkdə olan və getdikcə sürət toplayan bir proses, hadisə kimi baxaraq belə düşünürlər ki, fəlsəfə də qloballaşmalı və ümumiyyətlə, vahid dünya fəlsəfəsinə çevrilməlidir. Onun postulat və prinsiplər sistemi də eyni olmalıdır. Ona görə də sosial zaman və sosial məkan prinsipi də özünün konkret məzmun hüdundan çıxmalı və ümumi, Yer kürəsi miqyasında coğrafi məzmun kəsb etməlidir. Lakin yaddan çıxarırlar ki, Yer kürəsi müxtəlif iqlim qurşaqlarına bölündüyü kimi, bu yer kürəsinə mənsub olan cəmiyyətlər də hər biri onun tarixi keçmişi və indisi ilə bağlı olan müxtəlif sosial məkan və sosial zaman ölçüləri hüdunda mövcuddur. Buna görə də müxtəlif fəlsəfi məktəblər, cərəyanlar, yanaşmalar mövcuddur. Keçmiş sovet marksizmində olduğu kimi, dünya fəlsəfi fikrini zorla bir çərçivəyə salmaq fəlsəfi düşüncənin özünün yoxsullaşmasına, həyatdan ayrı düşərək sxolastik doqmalar yığına çevrilməsinə səbəb olur. Hələlik isə dünyanı onun bütün zənginliyində əks etdirə biləcək məntiqi bir sistem yoxdur. Belə bir sistem yaratmaq təşəbbüsləri isə uğursuzluqla nəticələnmişdir. Ən möhtəşəm məntiqi sistem olan Hegel fəlsəfəsi hələ yaradıldığından bir az sonra S.Kyerkeqor, A.Feyerbax, A.Şopenhauer, Karl Marks və digərləri tərəfindən kəskin tənqiddə məruz qalmışdı. Fəlsəfəni zorla vahid və mütləq bir sistemə salmaq iddiasında olan sovet marksist fəlsəfəsi isə bəzi hallarda fəlsəfə meydanında filosof əvəzinə mövcud ehkamlar sistemini əzbərləmiş, diletantlar yetişdirdi.

Milli kökdən, tarixdən və bugünkü gerçəklikdən məhrum olan fəlsəfə elm deyil, intellektual tullantıdır. Onun nə düşüncə, nə də praktika üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Bəzən elə dissertasi-

yalar, kitablar, məqalələr yazılır ki, məzmununa görə onların harada yazıldığını və nə üçün yazıldığını müəyyənləşdirmək müşkül işə çevrilir. Azərbaycana aid bir neçə fakt verilsə də, bunlar kontekstin daxili məntiqi ilə uzlaşmır və yapılandırma kimi görünür. Bir də görürsən ki, hansısa bir məşhur Qərb, yaxud Şərq filosofunun yaradıcılığına aid bir əsər meydana çıxır. Filosofun qısa, yaxud geniş tərcümeyi halı, əsərləri, fikirləri bir-bir sadalanır, şərhlər verilir. Lakin bütün bunlar: birinci, həmin dövrün ümumi sosio-mədəni, ikinci, ümumi elmi düşüncə, üçüncü, ictimai-siyasi hadisələrin gedişi və dördüncü, bu filosofun həmin hadisələrə necə yanaşması və hansı yeni ideyaları irəli sürməsi baxımından qiymətləndirilmir. Çünki bütün bunlar tədqiqatçıdan daha geniş spektrdə tədqiqat aparmağı, xüsusiləşdirmə və ümumiləşdirmə bacarığı, başqa sözlə, qabiliyyətlə yanaşı, həm də böyük zəhmət tələb edir. Əgər məsələyə daha ciddi yanaşırsansa biz artıq sönmüş ocaqlardan üzdə olan külü deyil, bu külün altında olan odu (əgər qalıbsa) eşələyib çıxara bilərik və onun istisinə (idraki əhəmiyyətinə) qızına bilərik. Buna görə də, “keçmişdən kül deyil, od götürmək lazımdır” zərb məsəli yüksək intellektual əhəmiyyətə malikdir. Bəzən də hər hansı bir fikri götürür, onu ciddi-cəhdlə, həmin fikri söyləmiş müəllifin heç ağına gəlməyən bir dərəcədə müasirləşdirir və bunu həmin müəllifin adı ilə oxuculara təqdim edirlər. Oxucu da çaşıb qalır ki, yüz illər bundan əvvəl bu fikirlər vardısı, bəs onda nə üçün bu keçən tarixi müddət ərzində biz hansısa yeni bir şey fikirləşə bilməmişik. Bizim intellektual inkişafımız dayanıbmı? Axı, bu təfəkkürün, dərk etmənin inkişaf qanunlarına zidd olan bir faktdır. Məsələn, keçən əsrin 80-ci illərində öz sahələrində yüksək səviyyəli mütəxəssislər olan iki təbiətşünas alim (fizik və kimyaçı) Nizami Gəncəvinin astronomiyaya və kimyaya aid fikirlərinə istinad edərək çox böyük aludəçiliklə və ciddi-cəhdlə biri Nizamini astrofizik, digəri isə kimyaçı etmişdi. Nədənə hər ikisi müxtəlif vaxtlarda əsərlərinin əlyazmasını mənə vermiş və xahiş etmişdilər ki, onlara rəy verim. Mən də onların əsərlərini çox diqqətlə oxuduqdan sonra hər ikisinə cavab vermişdim ki, çox böyük zəhmət çəkmisiniz. Nizami nə astrofizikdir, nə də kimyaçı. O, dövrünün böyük ziyalı və dahi istedadı malik filosof şairidir. Yüksək intellektə malik bir ziyalı kimi elmdə mövcud olan ideyaları mənimsəmiş və onlardan öz bədii fantaziyasının verdiyi imkanlar həddində istifadə etmişdir. Əgər Jül Vern öz əsərlərində sualtı qayıqdan bəhs edibse, Herbert Uels “Zaman maşını” romanında sürətlə əlaqədar olaraq zamanın nisbiliyi problemindən bəhs edibse, bu heç də o demək deyildir ki, birinci gəmi konstrukturu, yaxud mühəndisi, ikinci isə nisbilik nəzəriyyəsinin yaradıcısıdır. Həm də bu zaman bütövlükdə Qərb elmi bu ideyalar içərisində yaşayır və onların fiziki, riyazi həlli və texniki tətbiqi üzərində düşünür və işləyirdi. Məsələn, Herbert Uelsin “Zamanın maşını”nda irəli sürdüyü ideyalarla (1898) xüsusi nisbilik nəzəriyyəsi (1906) arasında cəmi səkkiz il fərq var idi. Jül Vernin dövründə isə artıq sualtı qayıqlar üzərində qızgın iş gedirdi. Nizaminin ideyaları isə şərqdə elə bədii ideya halında qalmış və özünün elmi həllini tapmamışdır. Yaxud Nizaminin “güc elmdədir, başqa cür heç kim, heç kimə qalib gələ bilməz” fikrini ondan dörd əsr sonra yaşamış ingilis filosofu F.Bekon da söyləmişdir. Nizaminin fikri Şərqdə deklarativ fikir olaraq qaldığı halda Bekon həm də özü müxtəlif eksperimentlər aparmaqla elmi və texniki biliklərin inkişafına təkan vermişdir. İndi hamının evində olan elektrik soyuducuların ideyasını və onun ilkin eksperimentini Bekon aparmış və bu eksperiment zamanı soyuqdəymədən xəstələnərək dünyasını dəyişmişdir. Xüsusilə, yeni dövrdən (elmdə elə bu yeni dövr Bekondan başlayır) başlayaraq Qərbdə nəinki elmi, hətta dəyərli bədii ideya belə praktika ilə əlaqələndirməyə başlamış, Şərqdə isə daha çox erudisiya nümayişinə, söz oyununa çevrilmişdir. Biz məsələlərin praktik həlli, onların tətbiqinin metod və üsulları haqqında ya heç düşünmürük, ya da çox az düşünmürük. Onu ya “mümkün olmayan məsələ”, ya bunun üçün onillər, yüzillər lazımdır deyərək yaxamızı qurtarmağa çalışırıq. Yaddan çıxarıq ki, hər bir məsələnin az-çox praktik həlli elə on illər və bəlkə də, daha çox vaxt tələb edir. Buna görə də işə başlamaq və həmin istiqamətdə intensiv surətdə çalışmaq lazımdır.

Azərbaycan fəlsəfi və sosioloji fikri üçün həm tarixi, həm də müasir istiqamətdə tədqiq olunmalı, ciddi və aktual problemlər vardır. Bunlar tarixi istiqamətdə bizim hansı zamandan başlayaraq elmdə və bütövlükdə Qərbdən geri qalmağımızın səbəblərini aşkara çıxarmaqdır. Bu səbəbləri hərtərəfli aşkara çıxarmadan biz yenə də müasir elmdə, texnikada və ictimai həyatda geri qalmaqda da-

vam edəcəyik. Biz televiziya kanallarında olduğu kimi, elə qədim dövrlərdən bu günə qədər olan nəzm ustalarını, müxtəlif hadisələrlə bağlı tariximizə adı düşən adamların hamısını sağa-sola baxmadan dahi adlandıracağıq. Dahilik anlayışının məzmunu və mahiyyətinə isə fikir verməyəcəyik. Hansı ki, XIX əsrdən başlayan yeni dövr Azərbaycanında cəmi iki nəfəri dahi adlandırmaq mümkündür. Bunlar M.F.Axundov və Ü.Hacıbəyovdur. Çünki hər ikisi ictimai şüurda və mədəniyyət tariximizdə yeni yol, yeni istiqamət açmışlar. Çox təəssüf ki, bizdə qondarma vətənpərvərlik, xalqsevərlik adı altında heç nə ilə əsaslanmayan hiper şişirtmələrə, uydurmalara yol verilir.

Azərbaycan fəlsəfəsinin əsas prioritet istiqamətlərindən biri fərdi, kütləvi və ictimai şüurla işləməkdir. Fərdi və kütləvi şüuru dərk olunmuş ictimai şüur səviyyəsinə qaldırmaqdır. Mən burada bu anlayışların hər biri, onların məzmunu və bu məzmunun sərhədləri haqqında danışmaq istəmirəm. Güman edirəm ki, bunlar özlüyündə oxuculara aydındır. Məsələ burasındadır ki, bu şüur səviyyələri həmişə olmuş, var və olacaqdır. Bunlarsız nə konkret insan, nə də hər hansı bir toplumun həyatı mümkün deyildir. Lakin məsələ fərdi və toplum (kütlə) şüuruna hansı istiqamətin verilə bilməsi və bunun metod və üsullarının tapılmasındadır. Burada dünya (əsasən Avropa) müəlliflərindən götürülən çoxlu sitatlarla müşayiət olunan iri həcmli fəlsəfi traktatlar çətin ki, məsələnin həllinə kömək edə bilər. Sırf elmi, yaxud akademik üslubda yazılmış belə kitablar olsa-olsa mütəxəssislər üçün nə isə verə bilər.

Bunlar başqa ixtisas sahələrində işləyənlər, tələbələr və başqaları tərəfindən ya heç oxunmur, oxumaq təşəbbüsü göstərənlər üçün isə o qədər də anlaşılan olmur. Fəlsəfə isə öz mahiyyəti etibarilə kütləvi elm sahəsidir. Onun funksiyası bu və ya digər istiqamətdə şüurlara təsir göstərmək, onun məzmununu dəyişdirmək və daha yüksək səviyyəyə qaldırmaqdır ki, bu səviyyədə praktikaya, təcrübəyə, gündəlik yaşayışa, həyat və düşüncə tərzinə çevrilə bilsin. Öz səfərbəredici rolunu tədricən yerinə yetirə bilsin. Bu təcrübə var. Çox uzaqlara getməyərək təkcə iyirminci əsrə nəzər salsaq, Frankfurt məktəbinin nümayəndələri olan T.Adornonun, E.Frommun, rus filosofları B.Kedrovun, H.Volkovun, Azərbaycan filosofu Z.Göyüşovun və başqalarının belə əsərlərini misal göstərmək olar. Bu təcrübədən istifadə edərək rəvan və anlaşıqlı dildə əsas mahiyyəti əks etdirən, nisbətən, kiçik həcmli kitablar yazılmalıdır və televiziya kanalları vasitəsilə onların reklamına nail olmaq lazımdır. İndi heç bir televiziya kanalında “yeni kitablar”, yaxud “sizin kitab rəfiniz” adlı veriliş, yaxud layihə yoxdur. Televiziya kanalları müxtəlif şou verilişlərə o qədər bənd olublar ki, kitabın və kitab oxumağın faydasını yaddan çıxarıblar. Elə bilirlər ki, müxtəlif internet məlumatları, saytlar, portallar hər şeyi əvəz edir.

Hətta müxtəlif kanallarda maarifçilik istiqamətində aparılan verilişlərdə belə dayazlıq, dilettantlıq hiss olunur. Düşüncələrin əsaslandırılmış müxtəlifliyi və fərqli yanaşmalar yoxdur. Sonda isə aparıcı özünün əvvəlcədən hazırlanmış fikirlərini söyləyir ki, bu da bəzi hallarda heç verilişin gedişində söylənilən fikirlərlə uzlaşmır.

Bütün yazılanlara, deyilənlərə, müxtəlif nəzəriyyə və ideyaların olmasına baxmayaraq, fikrin, düşüncənin üzərinə yönəldiyi obyekt həmişə onun yeni istiqamətdə öyrənilməsinə, dərk olunmasına tələb edir. Çünki hər bir obyekt müxtəlif daxili və xarici əlaqələr sistemində mövcuddur. Özlüyündə müxtəlif komponentlərdən ibarətdir. Bu əlaqələri və komponentləri onların sinergetik sistemində araşdırmaq, analiz və sintez etmək tədqiqatçıdan yüksək bilik, zəhmət və kreativlik tələb edir. Bu isə obyektə müxtəlif yanaşmanı tələb edir. Belə yanaşmanı mən **müstəqil yanaşma paradigması** adlandırıram. Müstəqil yanaşma paradigması öz məzmunu və mahiyyəti etibarilə fikrin, düşüncənin demokratiyası olan plüralizm, fikir, söz azadlığı kimi fundamental demokratik prinsipləri də özündə ehtiva edir. Həm də burada plüralizm fəlsəfi-elmi anlayış kimi özünü göstərir.

Sosial fəlsəfədə isə sərbəst yanaşma paradigması özünü daha qabarıq halda göstərir. Nəzərə alsaq ki, hər bir sosial zamanın və sosial məkanın öz xüsusiyyətləri (tarixən yaranmış milli ənənə, təsərrüfat, yaxud iqtisadi həyatı, dini etiqad və ayinlər, milli psixologiya, ailə həyatı, dövlət və dövlətçilik və s.) var və buna görə də bir sosial zamana və məkana aid olan xüsusiyyətləri başqasına köçürmək, təqlid etmək istənilən, gözlənilən arzu olunan nəticəni vermir. Çünki bu, digərinə məxsus

olan psixologiyaya, şüura çökməmiş həyat və düşüncə tərzinin tələbindən özəl xüsusiyyətlərindən irəli gəlməmişdir. Düşüncəyə və fəaliyyətə kənardan daxil olan şey isə özününküləşə bilmir. Məsələn, indi bütün dünya demokratiyanı və demokratik dəyərləri: söz azadlığı, vicdan-etiqad azadlığı, iqtisadi azadlıq və s. kimi dəyərlər sistemini qəbul edir və heç kim sözdə bunlara qarşı çıxmır. Amma gəlin özlərini demokratik adlandıran cəmiyyətlərin siyasi quruluşlarına diqqət yetirək. Avropanın özündə bu Şimali Avropada bir cür (məs. İngiltərədə), Mərkəzi Avropada isə başqa cürdür. Heç bir yerdə bir-birini tam təkrar edən vahid bir model yoxdur. Belə halda “milli demokratiya” konsepsiyası özünü doğruldur. Lakin bu demokratiyanın meyarlar (kriteriyalar) sistemini işləyib hazırlamaq və onu konstitusiyaya daxil etmək lazımdır. “Milli demokratiya” və ümumi demokratik dəyərlərin təftişinə deyil, daha da zənginləşməsinə gətirib çıxarmalıdır.

Demokratiyanın idarə olunan (əsasən kənardan), yaxud olunmayan (daxili qüvvələrin hakimiyyət və milli maddi sərvətlərin bölüşdürülməsi üzərindəki dartışması) xaosa çevrilməməsi üçün həm sosial ədalət prinsiplərinə söykənən qanunlar və onların birmənalı icrası, həm də mənəvi-mədəni yetkinlik lazımdır. Bu isə ilk növbədə siyasi, elmi, texniki və maarifçi elitaya aiddir. Çünki cəmiyyət həyatında aparıcı, istiqamətverici rolu bunlar oynayır.

Demokratiya ilə əlaqələndirilən liberalizm, neoliberalizm, bazar iqtisadiyyatı, dövlətin iqtisadiyyata qarışmaması, bazarın özünün özünü tənzimləməsi və s. kimi birtərəfli yanaşmalar hələ möhkəmlənməmiş, işlək, mənəvi-mədəni və hüquqi bazası formalaşmamış cəmiyyətlər üçün xaosyaraıcı amilə çevrilir. Belə cəmiyyətlərdə dövlətin rolunu və funksiyasını azaltmaq olmaz. Dövlət əslində ondan ötrüdür ki, onun ərazisində gedən, baş verən bütün prosesləri nəzarətdə saxlasın. Özünün idarəedici, təşkilədi, tərbiyəedici, səfərbəredici, istiqamətləndirici, müdafiəedici funksiyasını yerinə yetirsin. Əslində dövlətin yaranması, onun legitimliyi də göstərilən və göstərilməyən bu funksiyalarla bağlıdır. Lakin dövlət heç də bütün işlərə birbaşa müdaxilə etməməli sadəcə olaraq görünməz əl kimi hərəkət etməlidir. Dövlətin zorakılıq və məcburetmə funksiyası da olmalıdır ki, qanun hüdudundan kənara çıxanları yerində oturtsun və cəzalandırsın. Dövlət özlüyündə əxlaq, mənəviyyət nümunəsi olmalıdır ki, onun vətəndaşları ictimai qınağı ən böyük cəza kimi qəbul etsinlər. İctimai qınağa qarşı etinasız münasibət bəsləməsinlər. Dövlətin və cəmiyyətin həyatında ictimai qınaq böyük təsir gücünə malik olmalıdır. Bu ictimai qınaq isə xalqın tarixi və sosial psixologiyası, mentaliteti ilə bağlı olur və olmalıdır. Ola bilər ki, bir ölkədə, bir xalqda heç bir ictimai qınağa səbəb olmayan, hamı tərəfindən adi hal kimi qəbul edilən bir hadisə, bir hərəkət başqa xalqda ictimai qınağa səbəb olsun. Məsələn, libido məsələsində freydizm nə qədər geniş yayılsa da Azərbaycan mentalitetində əra getməmiş gənc qızların (və həm də evlənməmiş oğlanların) cinsi əlaqəyə girməsi ictimai qınağa səbəb olur. Çünki bu Azərbaycanda hələ ənənəvi olan ailə münasibətlərinin möhkəmliyinə səbəb olur. On səkkiz yaşı tamam olmamış qız və oğlanların cinsi əlaqəyə girməsi fizioloji və psixi inkişafa da mənfi təsir göstərir. Buna görə də gənc qız və oğlanlar üçün evlənməyə qədər hər hansı bir cinsi əlaqədən söhbət gedə bilməz. Bu, bizim ümumi mentalitetimizdir və bunu qoruyub saxlamaq lazımdır. Heç bir gender problemi bu məsələyə toxuna bilməz. Bizimlə qonşu ölkə olan Rusiyada 13-14 yaşlı qızların öz bəkarəliyini itirməsi, hamilə olması, doğulan uşaqları atmaları və s. böyük ictimai narahatlığa, müzakirələrə səbəb olmuşdur. Belə halların baş verməməsi üçün ciddi nəzarət və əsaslı izahatlar, tövsiyələr lazımdır.

Sərbəst yanaşma paradigmasında tədqiq olunan obyekt, onun məzmunu, strukturu və əlaqələri haqqında mövcud olan bilgiler sadalanmadan, nəql olunmadan impilisit halda iştirak edir, baza rolunu oynayır. Kimlərsə hansısa düzgün olmayan fikirləri, ideyaları ilə uzun-uzadı mübahisələr aparılır. Bunlar zəruri olduqda sadəcə olaraq yığcam halda qeyd olunur və tədqiqatçı öz fikirlərini davam və inkişaf etdirir. Burada, sadəcə olaraq Aristoteldən qalma elmi etikaya əsaslanmaq lazım gəlir. O, deyirdi ki, yalnız fikirləri ilə razılaşdıqlarımıza deyil, razılaşmadıqlarımıza da minnətdar olmalıyıq ki, onlar bizdən əvvəl söylədikləri fikirlərlə bizim də o haqda düşünməyimizə kömək etmişlər [4, s.94]. Çox təəssüf ki, bu heç də həmişə belə olmur. Bəzən fikirlər, mövqelər qarşı-qarşı-

ya durduğu zaman ehtiraslar coşur, əsəblər gərginləşir və mübahisə aparənlər bir-biri haqqında elmə heç bir daxli olmayan ifadələr işlədirdilər. Çalışmaq lazımdır ki, mümkün qədər belə hadisələrə yol verilməsin. Əlbəttə, bunun üçün son dərəcə təmkinli olmaq lazımdır.

Fəlsəfi tədqiqatlarda diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də nə dərəcədə zəruri olub- olmamasından asılı olmayaraq tanınmış, nüfuzlu filosofların və digər elm sahələrinin nümayəndələrinin söylədikləri ideyaları tənqidi təhlildən keçirməyərək qəti həqiqət kimi qəbul etməkdir. Bu, xüsusilə bu və ya digər münasibətlə fəlsəfi fikirlər söyləyən təbiətşünas alimlərdən gətirilən ideyalara aiddir. Unudulmamalıdır ki, təbiətşünaslıq və texniki sahədə işləyən alimlər nə qədər tanınmış, elm sahəsində nə qədər nüfuzlu olsalar da, onlar peşəkar filosoflar deyillər və bəzən məsələnin bir tərəfini tutanda, digər tərəfini, onun zəruri əlaqələrinin heç də hamısını tutmurlar. Məsələn, Rusiya və eləcə də Azərbaycan filosofları V.J.Vernadskinin əsərlərində söylənilən ideyalara tez-tez müraciət edərək iqtibaslar (sitatlar) gətirirlər. Vernadski isə fəlsəfənin də din kimi elm olmadığını söyləyir [5, s.490]. Fəlsəfə öz institutsional təsdiqini tapdığı, elmlər akademiyasının strukturuna daxil olduğu halda bu fikri sitat gətirməyə ehtiyac varmı? Bununla fəlsəfənin elm olub-olmaması haqqında mübahisələrin [6, s.4] yenidən qızışmasına rəvac verilmirmi? Artıq dəfələrlə sübut olunmuşdur ki, fəlsəfə elmi təfəkkürün ən yüksək və inteqral səviyyəsidir. Kollinqvudun dediyi kimi, elmi təfəkkürün ikinci, daha yüksək səviyyəsidir [7, s.25]. Konkret elmlər isə onun birinci səviyyəsidir. Konkret elmlər sadəcə olaraq öz nəzəri problemlərini həll etmək üçün bu ikinci səviyyədə də gəzişmələr etmək məcburiyyətində qalırlar.

Ümumiyyətlə, fəlsəfi və elmi fikrin inkişafı sosiomədəni mühit [8, s.5], sosial zaman və məkanla bağlı olduğu üçün fikir dünyasında zaman amilinin heç bir rol oynamaması [9, s.59] kimi qəti hökm çıxarmaq son dərəcə mübahisəlidir. Fikrin öz dövrünü qabaqlaması, öngörməsi isə onun nisbi müstəqilliyi ilə bağlıdır. Burada təfəkkür özü öz referentinə çevrilir [10, s.8] və bu fenomenal hadisə Kantın dili ilə desək, transsendent səciyyəyə malikdir. Fəlsəfənin bilavasitə maddi olan şeylərlə işləyən elmlərdən mühüm fərqlərindən biri də elə burada meydana çıxır. Məhz bu məqam çox vaxt o qədər də aydın olmur və adamların bir qismi fəlsəfədən üz döndərməyə başlayırlar. Hansı ki belə məqamlar intellektual fəaliyyətin ən yüksək pillələrini təşkil edir.

Bütövlüklə fəlsəfə mahiyyət haqqında elm olduğu üçün burada əsas problem heç də gerçək olan şeyin məzmununa daxil olan, yaxud məzmununu təşkil edən komponentlərin hansısa bir ardıcılıqla nəzərdən keçirilməsi, araşdırılması deyil (bunu konkret elmlər: fizika, kimya, biologiya, sosiologiya, politologiya və s. edir), onların obyektin mövcudluq və dəyişkənlik prinsiplərinin, onun digər obyektlərlə olan əlaqələrinin, bu əlaqələrin formalarına və bu əlaqələr sistemində hər bir obyektin funksiyasının aşkara çıxarılmasındadır.

Sosial fəlsəfəyə gəldikdə isə onun obyektini bütövlükdə mövcud cəmiyyət, onun vahid sistemi və bu sistemə daxil olan yarım sistemlər (iqtisadi, siyasi, sosial, mədəni) arasındakı qarşılıqlı əlaqə və təsirlərdir. Bu yarım sistemlərdə hansı birinə əsas, digərlərinin törəmə kimi götürülməsi isə metodoloji yanlışlığa yol verməkdir. Adətən insanların və cəmiyyətin iqtisadi həyatı gündəlik yaşayışın ən zəruri tələbi olduğuna görə diqqəti daha çox cəlb edir və belə təsəvvür yaranır ki, insan və cəmiyyət həyatı iqtisadiyyat üzərində qurulur. Lakin bütün tarixi inkişaf sübut edir ki, iqtisadiyyatın hansı səviyyədə olması, cəmiyyətin, insanların yaşayış səviyyəsi onların öz əmək fəaliyyətlərini necə qurmalarından, bu əməyə tətbiq olunan bilik və bacarıqların səviyyəsindən asılıdır. Burada təkrar olunan ənənəvi əməklə, yeni bilik və bacarıqlara əsaslanan əməyin məhsuldarlığı arasında ciddi fərqlər meydana çıxır. Deməli, söhbət əməyin əzələ qüvvəsinə əsaslanmasından onun beyin, düşüncə qüvvəsinə keçməsindən gedir. Burada cəmiyyətin necə təşkil olunması, ümumi vətəndaş mədəniyyəti ilə yanaşı siyasi mədəniyyət də əhəmiyyətli rol oynayır. Bütün bunlar isə elmi şüurla yanaşı, ictimai şüur anlayışının da nə qədər böyük rol oynadığını göstərir. Kainatın dərk olunmasından başlamış müasir nanotexnologiyaya və biotexnologiyaya qədər nə məlumdursa və nə tətbiq olunursa, hamısı şüur amili ilə bağlıdır. Şüur sanki tədriclə güclənən, daha yüksək gərginliklə enerji istehsal

edən generatorudur. Bu generatorun işləmə səviyyəsi isə mövcud sosiomədəni mühit və onun verdiyi ontoloji və qnoseoloji tələblərlə, mövcud sosial mühitlə bağlıdır. Burada hansısa bir materializm, yaxud idealizm məsələsini qoymaq heç bir əhəmiyyət kəsb etmir və hər hansı bir məsələni həll etmək üçün yaramır. Təsadüfi deyildi ki, XVII-XVIII əsr filosofları tərəqqi (proqress) anlayışını bütövlükdə şüurun, əqlin, o cümlədən ictimai şüurun inkişafı ilə bağlayırdılar. Xüsusən Türqonun, Kondorsenin, Kantın və başqalarının fəlsəfəyə gətirdikləri və əsaslandırdıqları bu yenilik öz mahiyyəti etibarilə heç də Qalileyin, Keplerin, Nyutonun və başqalarının təbiətşünaslığa gətirdikləri yeniliklərdən az əhəmiyyətli deyil və metodoloji baxımdan daha üstündür. Çünki bu, təbiətşünaslıq elminin də inkişafının mühüm səbəblərini açıq.

Azərbaycan fəlsəfi fikri bilavasitə Azərbaycan gerçəkliyinə xas olan mühüm problemləri araşdırmaqla və yeri gəldikcə proqnostik ideyalar irəli sürməklə bir elm sahəsi kimi özünü təsdiqləyə və beyinlərə yol açə bilər. Bunun üçün o bir tərəfdən gerçəkliyin obyektiv təhlilinə əsaslanmalı, digər tərəfdən isə şüurlarda yuva salmış, köhnəlmiş stereotipləri sıxışdırıb aradan çıxara bilər. Bu yolda insanlar cəmiyyətin nə demək olduğunu dərk edir və cəmiyyətlə birgə yaşamağı öyrənirlər. Çünki açıq desək, indi bizdə adamlar demokratiya və bazar iqtisadiyyatını daha çox özlərinə məlum olan köhnə düşüncə və stereotiplərə uyğunlaşdırmaq istəyirlər. Bu isə nə demokratiya, nə də bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun deyildir. Çünki bunların hər ikisi heç də ayrı-ayrı adamların şəxsi maraqlarına deyil, bütövlükdə cəmiyyətin sosial inkişafına xidmət edən hadisələrdir. Fərd öz həyat tərzi ilə sositumdan təcrid olunmuş vəziyyətdə deyil, sositumla vəhdətdə olmalıdır. Sositumdan kənarda qalan fərd marginaldır və onun şüuruna məxsus olan stereotiplər də marginal stereotiplərdir.

İndi dünya miqyasında liberalizm və bazar iqtisadiyyatı, xüsusilə, tənzimlənməyən bazar iqtisadiyyatı ətrafında qızgın mübahisələr gedir. Bu, xüsusilə, 2008-ci ildən başlayan maliyyə böhranı ilə bağlıdır. Düzdür, maliyyə böhranı adlandırılarsa da, hamıya məlumdur ki, maliyyə böhranı iqtisadiyyatın bütün sahələrində gedən böhranın görünən tərəfidir. Liberalizm, bütövlükdə liberal iqtisadiyyat heç də bütövlükdə cəmiyyətin sosial durumunun yaşxılaşmasına gətirib çıxara bilmir. ABŞ kimi ən varlı ölkədə əhalinin on beş faizi dilənçi vəziyyətində yaşayırsa, başqa ölkələrdə bu faizin daha çox olmasını güman etmək olar. Ümumiyyətlə, liberalizm və o cümlədən də liberal iqtisadiyyat dünya miqyasında nəzarətsizliyə, rəqabət adı ilə transmilli şirkətlərin və maliyyə oliqarxlarının müxtəlif vasitələrlə yerli istehsalı sıxışdırıb aradan çıxarmasına, öz maraqlarını dikte etməyə çalışmalarına və həddən artıq sərvəti ələ keçirmələrinə gətirib çıxarmışdır. Müasir dünyanın yaşadığı iqtisadi böhran da bununla bağlıdır. Buna görə də iqtisadiyyat dövlət tərəfindən nizamlanmalıdır [11, s.3]. Hər bir təsərrüfatçı öz biliyi, bacarığı, təşəbbüskarlığı, zəhmətkeşliyi və təşəbbüskarlığı ilə qazanmaq imkanına malik olmalıdır. Əlbəttə, hüquqi və mənəvi-etik normativləri gözləmək və onlara əməl etmək şərti ilə. Bu istiqamətdə bizim iqtisadi nəzəriyyə ilə məşğul olan mütəxəssis alimlərimiz üçün həm nəzəriyyə, həm də onun tətbiqi metodlarının işlənilməsi sahəsində geniş fəaliyyət meydanı vardır. Azərbaycan iqtisadiyyatının aqrar sahəsi hələ də arzu olunan səviyyədə deyil və bu sahəni qaldırmaq üçün nə etməyin və necə etməyin yolları indi hamını narahat edir. İnvestisiya qoyuluşu üçün dövlətin əlində kifayət qədər pul var. Bu pulların səmərəli istifadəsinin optimal yollarının tapılması ən vacib məsələlərdən biridir. Bütün bunları başqaları gəlib bizim üçün həll etməyəcək, biz özümüz oturub düşünməli və həll etməliyik. Bu məsələlər həm də bizə demokratiyanın, sosial dövlətin və milli iqtisadiyyatın Azərbaycan modelini verməlidir. Hərçənd bu modelin digər cəhətləri də işlənilməlidir.

Beləliklə, Azərbaycan fəlsəfi fikri bir tərəfdən dünya fəlsəfi fikrini öyrənməli, digər tərəfdən isə Azərbaycan gerçəkliyinin, azərbaycanlı düşüncəsinin məzmununu təhlil etməklə məşğul olaraq məhz Azərbaycan fəlsəfəsini yaratmağa, formalaşdırmağa səy göstərməlidir. Bu isə, şübhəsiz ki, ümumbəşəriyyətlə milliliyin vəhdəti nəticəsində mümkün ola bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Зотов А.В. Существует ли мировая философия. //ВФ, 1997, № 4.
2. Арон Р. Избранное: Критическая философия истории. М.: С-Г. 2000.
3. Абасов А.С. Проблемы истории, теории и методологии познания. Баку, 2001.
4. Аристотель. Сочинения. Т. 1, М.; 1975.
5. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. М.; 2004.
6. Ерахтин А.В. Если философия не претендует на истину – она не нужна. Экономическая и философская газета. 2007, № 37.
7. Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. М.; 1980.
8. Степин В.С. Интервью о XXII Всемирном философском конгрессе, проведенном в Сеуле в 2008 г. Экономическая и философская газета, 2008, № 18-50.
9. Xəlilov S.S. İki dünya bir olsa. //Fəlsəfə və sosial siyasi elmlər, 2009, № 3.
10. Дубровский Д.И. Выступление. Материалы круглого стола. //ВФ, 2008, № 3.
11. Богомолов О. Невидимая рука и властная дань. Литературная газета, 4-10 февраля, 2009.

Айдын Ширинов

ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ И НАЦИОНАЛЬНОЕ В ФИЛОСОФИИ

Резюме

В статье ставится проблема соотношения общечеловеческого содержания и национальных особенностей в процессе развития науки и техники. Указывается, что развитие не только общественно-гуманитарных, но и естественных и технических наук зависит от уровня отдельных базисных достижений, являющихся результатом не какой-то географической среды или пространства, а именно социального пространства и социального времени, связанных с помыслами и деятельностью людей, народа в целом. В философских исследованиях необходимо исходить прежде всего из жизни народа и сложившегося его сознания. А для этого необходимо помимо имеющихся разработать дополнительные парадигмы. Автор выдвигает парадигму самостоятельного, независимого подхода к решению проблем, и по мере возможности обосновывает ее.

Aydin Shirinov

**THE COMMON TO ALL MANKIND AND
THE NATIONAL IN PHILOSOPHY**

Summary

The article raises the problem of correlation of the common to all mankind with the national peculiarities in the process of development of science and technics. It is pointed out that advancement of not only social and humanitarian but also natural and technical sciences depends on the level of basic achievements each taken separately, which are not a result of some geographical surrounding or area, but namely of social scope and social time related to the human thought and activities, a people on the whole. In philosophical researches it is necessary to proceed first from a people's life and their established consciousness. And this requires to elaborate the additional paradigms in addition to existing ones. The author puts forward the paradigm of the independent original attitude to solution to the problems and substantiates it as far as possible.